

CONTRIBUȚIA PECENEGILOR, SECUIILOR ȘI SAȘILOR LA CONSTITUIREA FRONTIEREI* DE SUD A TRANSILVANIEI (SEC. XI-XIII)

Ioan Marian ȚIPLIC

Contribution of Sekler, Petchenegs and German to built of Transylvanian South Frontier (11. – 13. C)

The problem of very early hungarian frontier it is a issue most debated in hungarian an romanian historiography since 19th century. A good result can be obtained from analyse of sekler and petschenegs comunities and the history of them in 11.-13. century, because both of them were populations with military atributions regarding the transylvanian south frontier.

The Sekler were the first populations used in Transylvania for watch out the so call "prisaka" and we have more archeological discoveries in Geoagiu / Sat, Sebeș, Viscri, Saschiz, Avrămești, Zăbala, which sustained the existence of small comunities with military atributions. After the last years of 11th century (in time of King Coloman) side by side with the Sekler population we found small groups of Petschenegs, most of these groups are located in Fagaraș and Harghita counties. Both of these ethnic groups were replaced after second part of 12th century in south of Transylvania by German populations from Flandra and German Empire. The new ethnic groups took the military atributions, regard the defense of arpadian south-east frontier, from sekler and petschenegs, whici were moved in east of Transylvania. In first part of the 13th century the petschenegs populations was disolved in sekler and romanian comunities from sud-east and south-west of Transylvania.

1. *Pecenegii și Secuii - atribuțiile lor militare.* Ofensiva regatului ungar în timpul lui Ștefan I nu a fost de mare anvergură, ea oprindu-se, așa cum arată și descoperirile arheologice, pe cursul mijlociu al Mureșului¹. Așezările și necropolele din care au fost scoși la lumină dinarii ungari emiși în secolul al XI-lea se înșiruie în partea de nord-vest a Transilvaniei, pe valea Crișului Repede, a Someșului Mic, pe Crișul Alb și pe Mureșul inferior. Cel mai avansat punct al descoperirilor monetare ungare de secol XI este la Șirioara², prezența lor aici fiind legată de luptele dintre Solomon și pecenegi consumate în jurul cetății în anul 1068. Pătrunderea monedei maghiare în teritoriile transilvănene capătă un aspect nou în timpul lui Ladislau I (1077-1095), de când se cunosc primele tezaure ungare descoperite în Transilvania. A. M. Velter pune lipsa monedelor arpadiene emise în secolul al XI-lea pe seama inexistenței unei circulații monetare sistematice, a unui comerț care să aibă la bază această monedă și argumentează prin faptul că locurile de descoperiri ale monedelor în Transilvania – mormintele – atestă clar această lipsă a activității comerciale³. Această situație este unică în arealul aflat sub autoritatea sau sub influența arpadiană. Reluarea acțiunilor de extindere a autorității regale asupra întregului teritoriu transilvan a avut loc abia din secolul al XII-lea, din timpul domniei regelui Coloman (1095-1116). Abia din acest secol Ungaria trece la configurarea politică și teritorial-administrativă a cuceririlor sale, punând bazele structurilor voievodatului Transilvaniei. Din această etapă are loc și pătrunderea elementelor secuiești în Transilvania, devenind o constantă mai ales după a doua jumătate a secolului al XII-lea, fapt atestat și de descoperirile numismatice, ce coincid cu cele arheologice din care a fost scos la lumină primul orizont ungaro-secuiesc din aceste regiuni⁴. Ele se înșiruie pe cursul superior al Someșului Mare, pe văile Târnavei Mari și Hârtibaciului, în sud-estul Transilvaniei, pe cursul superior al Oltului.

Secuii au fost stabiliți mai întâi în părțile Bihorului, apoi în vestul Transilvaniei, extinzându-se ulterior și în zona Târnavelor și în ultimă etapă au fost deplasați și stabiliți în zona munților

* Referitor la utilizarea termenului *frontieră* vezi I. M. ȚIPLIC, *Hotar, graniță și/sau frontieră în evul mediu*, în: *ActaTS*, II, 2003, p. 155-165.

¹ A. M. Velter, *Transilvania în secolele V-XII*, București, 2002, p. 206 sq.

² *Ibidem*, p. 206; Rusu, M., Dănilă, Șt., *Cetatea feudală timpurie de la Șirioara*, în: *FI*, Bistrița, 1972, p. 47 sq.

³ A. M. Velter, *op.cit.*, p. 207.

⁴ Vezi descoperirile de la Avrămești, Cristuru Secuiesc, Peteni, Zăbală etc.

Harghita, pentru a controla principalele trecători din Carpații Răsăriteni în calitate de paznici ai hotarelor.

Cu privire la originea lor există o multitudine de teorii care îi consideră urmași ai hunilor, gepizilor, avarilor, proto-bulgarilor⁵ sau ai cabarilor⁶. Numele etnic-tribal al secuilor, *Zekel*, înseamnă *om nobil, om de neam* și este un cuvânt de origine turanică⁷, ceea ce ar putea să susțină ipoteza originii lor cabare, știut fiind faptul că triburi cabare de la nord de Volga s-au alăturat ungarilor în drumul lor spre vest și au trecut împreună în Panonia⁸. Indiferent de originea acestora, secuii s-au atașat de timpuriu ungarilor, formând grupul cel mai important de apărători ai granițelor⁹. Majoritatea opiniilor converg în considerarea secuilor ca o populație cu valențe grănicerești, dar există și opinii conform cărora acest grup de populație nu a avut decât târziu astfel de atribuții, fiind inițial doar *fugari* din zona Tisei, datorită înăspririi relațiilor de tip feudal în incipientul regat medieval ungar¹⁰. G. Bakó, într-un studiu din anul 1962¹¹, consideră că această ipoteză este destul de bine susținută de argumente: în perioada timpurie a evului mediu legăturile feudale dintre regatul ungar și populația de secui erau inexistente, iar sarcinile militare nu erau obligatorii¹². Aceste sarcini fiind îndeplinite în secolele XI-XII de un grup de populație înrudit cu secui și anume *ceangăii*¹³ (s.n.), a căror prezență în spațiul transilvănean este documentată de existența astăzi a unor grupuri de populație, a căror dialecte se deosebesc fundamental de cele ale secuilor, dar păstrează puternice similitudini cu limba ungară veche vorbită în spațiul apusean al Câmpiei Panonice¹⁴. Un alt argument în favoarea funcției lor de grăniceri este și acela că regiunea Raba, de unde ar proveni ei, a fost până la începutul secolului al XII-lea regiune de graniță. Pe de altă parte aceste grupuri de populație se aflau concentrate în trei regiuni: *linia Oltului*, la apus de defileul de la Racoș, *linia Carpaților Răsăriteni* și *linia Siretului*¹⁵. În primele două regiuni ei apar în asociație cu pecenegii, ce sunt folosiți în cursul secolului al XII-lea de regalitatea ungară ca și populație de graniță¹⁶. Prin urmare, deși secuii locuiau în prima jumătate a secolului al XII-lea în Transilvania centrală, totuși apărarea graniței pe valea Oltului și din defileul Racoșului a fost încredințată în special pecenegilor¹⁷. În acest context susținem că a avut loc refacerea și extinderea sistemului de graniță din partea de est a Transilvaniei, ce face obiectul cercetărilor arheologice în special în punctele *Homarka* și *Racoș*.

Până în evul mediu târziu secuii și-au păstrat elementele structurii lor tribale de origine turcică: cele șase clanuri, divizate fiecare în câte patru familii. În cadrul acestei structuri fiecare membru al familiei era om liber din punct de vedere juridic și avea dreptul să participe la alegerea în funcție de jude sau căpitan. Sistemul electiv se aplica și în cazul proprietății funciare, fapt ce a

⁵ K. Horedt, *Siebenbürgen in Frühmittelalter*, Bonn, 1986, p. 100; B. KÖPECZI (coord.), *Histoire de la Transylvanie*, Budapest, 1992, p. 177.

⁶ V. Spinei, *Realități etnice și politice în Moldova meridională în sec. X-XIII. Români și turanici*, Iași, 1985, p. 54.

⁷ I. I. Russu, *Românii și secuii*, București, 1992, p. 32.

⁸ V. Spinei, *Realități etnice și politice*, p. 54.

⁹ H. Göckenjan, *Hilfsvölker und Grenzwächter im mittelalterlichen Ungarn*, Wiesbaden, 1972, p. 121-125; L. Benkó, A. Szabó, *Die Sekler. Zur Siedlungsgeschichte einer ungarischen Volksgruppe*, în: *UJ*, 14, 1986, p. 207 sq.

¹⁰ E. Molnar, *A Magyar tarsadalom története az őskortól az Arpadkorig*, 1949, p. 156.

¹¹ G. Bakó, *Contribuții la problema originii ceangăilor*, în: *SAI*, 4, 1962.

¹² Pe lângă G. Bakó, *Evoluția socială și economică la secui în secolele XIII-XIV*, în: *SAI*, II, 1957, p. 48 sqq. În acest context merită menționată și teoria cercetătorului maghiar I. Fodor cu privire la originea secuilor. Acesta consideră că strămoșii secuilor – de origine bulgară – s-au alăturat ungarilor în vremea când aceștia au avut legături strânse cu bulgarii de pe Volga, ipoteză ce vine în contradicție cu mai vechea teză, a secuilor, populație strămaghiară, aflată în Câmpia Panonică la venirea ungarilor în secolul al IX-lea (I. Fodor, *A magyar őstörténet vázlatja*, în: *HOMK*, 32, 1994, p. 109, apud A.-M. Velter, *Transilvania în secolele V-XII*, p.113, n. 270).

¹³ În limba maghiară *csángó*, conform opiniei majorității filologilor, provine din străvechiul verb ungar *csáng*, *csángani*, care înseamnă *a umbla de ici colo, a se îndepărta*. A. Horger, *A csango nép és név eredete.*, în: *EM*, XXII, 1955, p. 131-137.

¹⁴ G. Bakó, *Contribuții la problema originii ceangăilor*, în: *SAI*, 4, 1962, p. 39-41.

¹⁵ *Ibidem*, p. 41-42.

¹⁶ În ceea ce privește prezența pecenegilor în zona Oltului transilvan vezi D. N. Busuioc von Hasselbach, *Țara Făgărașului în secolul al XIII-lea. Mănăstirea cisterciană Cârța*, I, Cluj-Napoca, 2000, p. 171 sqq.

¹⁷ G. Bakó, *Contribuții la problema originii ceangăilor*, p. 43.

generat întârzierea introducerii raporturilor vasalice caracteristice lumii medievale în rândul secuilor. Obligația pe care o aveau toți bărbații din cadrul comunității era aceea de a purta arme, iar în armata regală ei au alcătuit corpul cavaleriei ușoare¹⁸.

Prezența secuilor în partea de est și sud-est a Transilvaniei face obiectul unor polemici. În general, descoperirile arheologice sunt relativ sărace în ceea ce privește prezența secuilor anterior secolului al XIII-lea în aceste regiuni, cunoscându-se până în prezent cca. 10 așezări secuiești databile în a doua jumătate a secolului al XII-lea. Fragmente ceramice din secolul al XII-lea au apărut la Dejuțiu, Mugeni, Odorheiu Secuiesc, Cristuru Secuiesc și la Avrămești¹⁹. Unul dintre siturile cele mai intens cercetate este cel aflat sub actualul oraș Cristuru Secuiesc, unde au fost descoperite fragmente ceramice datate în secolul al XI-lea: ceramică modelată cu roata și căldări de lut. Ceramică asemănătoare s-a găsit de asemenea și la Avrămești, unde a fost cercetată o biserică a cărei prime fază se poate data la începutul sau mijlocul secolului al XII-lea²⁰. Ambele descoperiri vin să întărească opinia exprimată de A. Ioniță în legătură cu integrarea estului Transilvaniei în cadrul regatului arpadian încă din perioada domniei lui Geza al II-lea, dar și folosirea în tandem a secuilor și pecenegilor pentru apărarea granițelor. Analizând toponimele din regiunile ce au făcut parte din comitatele de graniță, unde a fost atestată documentar prezența secuilor, putem deduce că instalarea acestora în diverse puncte de graniță ale regatului arpadian a început cândva în cursul secolului al XI-lea. În acest sens se pot cita o serie de localități ce conțin în numele lor particula *sek* sau *sekely*, repartizate pe întreg teritoriul regatului ungar, în Transdanubia și chiar la granița de nord-vest.

Pentru teritoriul Transilvaniei putem urmări traseul secuilor prin analiza toponimelor și a puținelor descoperiri arheologice anterioare venirii sașilor din teritoriul sud transilvănean, pornind de la acea zonă numită *terra sebus* și de la arhidiaconatul de Telegd. Ultimul a fost fondat de secui și numit așa după numele localității Telegd / Teleac din județul Alba, ce are un omonim în județul Bihor. Râul Hârtibaciu (Hortobagy), la rândul său nu mai are decât un singur omonim care se află tot în Bihor, aceeași situație fiind întâlnită și în cazul râului Homorod²¹. Putem presupune, deci, că, în cursul secolului al XI-lea, după campania lui Ștefan I în Transilvania, regiunea centrală a acesteia a devenit zonă de colonizare a populației cu atribuții militare și au fost mutați secuii din Bihor în zona de confluență a Târnavei Mari cu Mureșul, lucru susținut și de descoperirile arheologice de la Sebeș, Câlnic, Gârbova, Viscri, precum și de existența unor toponime ca *Copșa Mică* și *Copșa Mare*, care indică prezența unor porți prin linia de prisăci.

Următoarea etapă a deplasării prisăcilor aflate în grija secuilor o desprindem și din analiza documentelor și ne referim mai ales la documentul din 1190 prin care a fost înființată prepozitura primilor coloniști germani stabiliți în timpul regelui Geza al II-lea în valea Hârtibaciului²². Această prepozitură, sustrasă autorității episcopului Transilvaniei și plasată sub cea a arhiepiscopului de Esztergom, era numită *Altland* și se compunea din scaunele Sibiu, Nocrich și Cincu. Acest teritoriu a fost desemnat în diplomă ca *desertum*²³, dar în sensul de abandonat de secuii din Telegd, care au fost transferați pe teritoriul unui mai vechi domeniu regal. Aceeași situație o întâlnim și în cazul văilor Sebeșului și Șaroșului, care au fost populate de secui înainte de venirea coloniștilor germani, lăsând în aceste zone o parte din toponimele lor. Această nouă mutare a avut loc, deci, cândva la mijlocul secolului al XII-lea și regiunea în care au fost deplasați a fost sud-estul Transilvaniei. Probabil acestor grupuri de secui, mutați din zona inter-fluviului Târnavă Mare – Olt, li se datorează descoperirile încadrabile secolului al XII-lea de la Cristuru Secuiesc, Avrămești, Peteni etc.

Una dintre motivațiile mutării secuilor în zona Târnavelor este dată și de faptul că grupurile de pecenegi, aflate în această zonă de graniță a regatului, erau păgâne; regalitatea arpadiană catolică trecând la înlocuirea lor cu elemente creștinate și mai supuse autorității regale, secuii din Ungaria și

¹⁸ B. Köpeczi, *Histoire de la Transylvanie*, p. 178.

¹⁹ V. Cavruc, *Repertoriul arheologic al județului Harghita. Monografii istorice*, II, Sfântu Gheorghe, 2000, p.39.

²⁰ *Ibidem*.

²¹ B. Köpeczi, *Histoire de la Transylvanie*, p. 178.

²² Pentru amănunte vezi DIR, C, I, p. 11 sq.

²³ DIR, C, I, p. 361-362; UKB, I, p. 2-3.

nord-vestul Transilvaniei. Faptul că secuii sunt deja creștinați la sfârșitul secolului al XI-lea este susținut și de faptul că, în zonele în care este atestată prezența lor, au fost organizate structuri administrative ecleziastice și arheologic au fost descoperite necropole de tip Bjelo-Brdo în nivele anterioare monumentelor de cult romanice.

Într-adevăr, înainte de a fi așezați definitiv în sud-estul Transilvaniei, prezența secuilor în teritoriul Podișului Târnavelor este confirmată de cimitirele de inhumație cu un număr restrâns de morminte care aveau inele de tâmplă cu cap –S, ele fiind descoperite sub fundațiile unor biserici romanice sau gotice săsești de la Gârbova²⁴, Mediaș²⁵, Viscri²⁶. Câteva toponime de origine turcică din sudul Transilvaniei se regăsesc aproape în aceeași formă în *Terra Sicularum*, ceea ce demonstrează că aceste toponime nu sunt de origine maghiară ci secuiască. Printre aceste toponime, amintim numele localității Saschiz / jud. Mureș (Kézd), nume ce apare în secuime sub forma de Kézdí, apoi Gârbova / jud. Alba (Orbó) ce apare în secuime sub forma de Orbai. Se pare că secuii din Gârbova au părăsit acest loc mai târziu decât celelalte comunități de secui din alte localități, căci graiul săsesc din această localitate are caracteristici ce-l diferențiază de cel din localitățile vecine²⁷.

Anterior mutării acestor comunități în teritoriul ce se va numi *Terra Sicularum*, apărarea strategică a Transilvaniei era articulată în partea de sud-vest, probabil, în jurul cetății Hunedoara – Sânpetru, iar în partea central estică în jurul Cetății de Baltă, fiind susținută în principal de comunitățile de grăniceri transferate din partea de vest a Ungariei, comunități de secui, așa cum o atestă necropolele de la Hunedoara, Simeria, Geoagiu-Sat²⁸, Alba Iulia²⁹. Implicarea secuilor în apărarea granițelor Transilvaniei în secolul al XII-lea este susținută și de descoperirile arheologice din spațiul de est al Transilvaniei, unde două mari cimitire – Peteni și Zăbala³⁰ - aduc o dovadă concretă a implantării secuilor la jumătatea secolului al XII-lea în teritoriului viitorului scaun Orbai. Bogăția inventarului funerar demonstrează situația socială particulară a defuncțiilor, ceea ce corespunde situație juridice și economice a populațiilor cu atribuții grănicerești. De prezența acestor comunități de grăniceri se leagă și existența acelei linii de prisăci – linia 6 Fodor - întărită prin fortificații de pământ, din estul Transilvaniei, refăcută în cursul secolului al XII-lea și tot de acestea trebuie să legăm și prezența unor elemente militare pe valea Siretului, elemente ce ar putea reprezenta o populație de influență ungară - ceangăii.

Cartarea mărturiilor arheologice din necropolele de tip Bjelo-Brdo, atribuite în general populației slavo-ungare³¹ și a descoperirilor monetare³² subliniază că, după victoria obținută de predecesorul său în fața trupelor pecenege la Chiraleș în anul 1068, Ladislau I (1077-1095) a trecut

²⁴ Cercetări arheologice efectuate la ruina bisericii romanice din Gârbova de către R. Heitel.

²⁵ H. Fabini, M. Beldie-Dumitrache, *Die Restaurierung der evangelischen Stadtpfarrkirche in Mediaș*, în: *FVL*, 20, 1, 1977, p. 92-96.

²⁶ M. Dumitrache, *Archäologische und baugeschichtliche Forschungen in der Repser gegend (Viscri – Deutschweißkirch)*, în: *FVL*, 21/2, 1978, p. 46.

²⁷ Th. Năgler, *Români și sașii până la 1848*, Sibiu, 1997, p. 39.

²⁸ Gh. Petrov, în: *ActaMN*, AMN, 33 / I, 1996, p. 403 – 414. Necropola de la Geoagiu – Sat se află în jurul unei biserici – rotonde, datată de autor la începutul secolului al XII-lea, dar necropola este datată prin monede de la Ladislau I (1077-1095) și Coloman (1095-1114), fiind contemporană cu cea de la Hunedoara, monede care marchează prima etapă de folosire a cimitirului, a cărui utilizare încetează, în opinia noastră, ca urmare a politicii duse de Coloman în ceea ce privește mutarea secuilor spre est și sud-est, acolo unde se preconiza edificarea unei noi linii de graniță.

²⁹ H. Ciugudean, *Catalogul expoziției „Anul 1000 la Alba Iulia” – între istorie și arheologie*, Alba Iulia, 1996.

³⁰ Szekely, Z., *Necropola medievală de la Peteni (com. Zăbala, jud. Covasna)*, în: *SCIVA*, 41, 1990, 1. Deși este dificilă atribuirea etnică a descoperirilor de la Zăbala și Peteni, nu suntem de acord cu părerea exprimată de A. M. Velter, conform căreia aceste necropole ar aparține strict populației autohtone. (A. M. Velter, *op.cit.*, p. 162), mai ales că alături de inventarul funerar pot fi puse și descoperirile ceramice de la Avrămești, Cristuru Secuiesc și prezența fortificațiilor din această zonă – Racoș, pădurea Rika, linia Homarka – ce atestă prezența unei populații de grăniceri. Trebuie să admitem, că pe lângă populația autohtonă – despre care nu avem decât dovezi circumstanțiale că ar folosi necropolele amintite – avem și grupuri alogene militare relativ importante numeric.

³¹ Suntem de acord cu opinia exprimată de R. Popa referitor la imposibilitatea atribuirii etnice după piesele de inventar caracteristice orizontului Bjelo-Brdo, orizont ce are o extindere geografică deosebit de mare și ca atare este însușit de diverse populații. R. Popa, *Streisîngiorgiu. Mărturii de istorie românească din secolele XI-XIV în sudul Transilvaniei*, în: *RMM.MIA*, XLVII, 1978, 1, p. 30-31, n. 88-91.

³² A. M. Velter, *Transilvania în secolele V-XII*, p. 166 sq.

la ocuparea ținuturilor libere din centrul Transilvaniei, dispunând și trecerea sistemului de prisăci la sud de Târnava Mare³³, zonă unde numeroasele toponime ungare amintesc explicit de prisăci și de porțile acestora sau derivă din atribuțiile grănicerilor³⁴. Ca atare, în perioada regelui Coloman I (1095-1116), granița sud-estică a regatului reunea văile râurilor Secaș, Calva (afluent al Hârtibaciului) și se continua pe cursul mijlociu al Hârtibaciului, în direcția așezării secuiești de la Saschiz / jud. Mureș. Existența pe acest aliniament a unor așezări secuiești cu atribuții militare este susținută și de descoperirile arheologice³⁵ și de existența toponimelor Straja / jud. Alba (Öregyhaz), Secaș, Presaca / jud. Sibiu (Szekáspreszáka, Székásgyepü).

Pătrunderea pecenegilor în Transilvania s-a produs în mai multe etape și având mai multe direcții, dar penuria izvoarelor scrise și mai ales a cercetărilor istorico-arheologico-toponimice lasă deschisă datarea exactă a intervalului de timp în care s-a produs infiltrarea grupurilor aparținând pecenegilor în Țara Oltului³⁶. Poziția limitrofă a Țării Oltului față de regiunile extracarpatică controlate încă din secolul al X-lea de pecenegi, precum și prezența unor căi de comunicații între aceste zone sugerează că pătrunderea primelor grupuri de pecenegi ar fi putut avea loc încă de la sfârșitul secolului al X-lea. Pornind de la ideea acceptării unor situații similare în Transilvania de sud cu cele din Moldova, așa cum le surprinde V. Spinei³⁷, putem spune că toponimele atribuite pecenegilor au fost în cea mai mare parte hidronime, fiind preluate mai târziu și în nomenclatura unor așezări stabile, fondate pe văile râurilor respective. D. N. Busuioc von Hasselbach dezvoltă problematica toponimelor de origine pecenegă împrumutate în limba română³⁸, arătând că fondul lexical împrumutat de români de la populația pecenegă sau cuvintele care derivă doar din idiomul acestora³⁹ conduc la concluzia, confirmată și de cercetările arheologice, că triburile de pecenegi au instaurat în spațiul sud-transilvan un sistem bazat pe forța militară⁴⁰.

Începând din secolul al XII-lea o componentă importantă a sistemului frontalier de tip prisacă este reprezentată de așezările populației cu atribuții grănicerești. În secolele XII-XIII, zonele în care apar aceste așezări sunt delimitate spre exterior de o linie de fortificații din pământ și lemn. Pentru perioada imediat următoare anului 1068 în extremitatea comitatelor de graniță – Alba și Dăbâca – sunt integrați în sistemul frontalier de tip prisacă și pecenegii. Prezența lor este susținută de numeroasele toponime ce atestă existența așezărilor acestei populații în zona de confluență a Cibinului cu Oltul și în regiunea dintre Carpații Meridionali și Olt. La intrarea pe valea Oltului, în apropiere de Sibiu se află localitățile Tălmăciu și Tălmăcel, a căror nume ar putea proveni de la tribul peceneg Talmat / Talmac care se afla în cursul secolului al X-lea la est de Nipru, dar în a doua jumătate a acestuia sunt atestați membrii ai tribului în garda imperială bizantină⁴¹. O situație similară o întâlnim în cazul toponimului Kölpény (Culpiu, comuna Ceaușu de Câmpie, jud. Mureș) ce pare a proveni de la tribul peceneg cu același nume, atestat în solda Bizanțului în secolul al XI-lea⁴². Aceste câteva date permit acreditarea ideii prezenței acestor două triburi în spațiul nord-balcanic la jumătatea secolului al XI-lea și deci și prezența lor în spațiul transilvano-panonic la începutul secolului al XII-lea. Aceste toponime, alături de cele ce conțin cuvântul *besenyo* – *beșineu* sunt în majoritate răspândite în spațiul sud-transilvănean, adică exact în zona de graniță a regatului

³³ K. Horedt, *Siebenbürgen in Frühmittelalter*, p. 164-167.

³⁴ D. N. Busuioc von HASSELBACH, *Țara Făgărașului în secolul al XIII-lea*, p. 21 sqq.

³⁵ R. R. Heitel, *Archäologische Beiträge zu den romanischen Baudenkmalern aus Siebenbürgen*, în: *RRHA*, 1972, 2, p. 143 sq.

³⁶ Pentru această problemă vezi și A. P. Horváth, *Petschenegen, Kumanen, Jassen. Steppenvölker im mittelalterlichen Ungarn*, Corvina, 1989, p. 27 sq; H. Göckenjan, *Hilfsvölker*, p. 72 sq.

³⁷ V. Spinei, *Realități etnice și politice*, p. 156 sqq.

³⁸ D. N. Busuioc von Hasselbach, *Țara Făgărașului*, II, p. 28 sqq.

³⁹ Derivă din vocabularul peceneg următoarele cuvinte românești: buzdugan, duium, dușman, caia, colibă și fotă. Asupra acestui subiect vezi F. H. Wendt, *Die türkischen Elemente im Rumänischen*, în: *BBA*, 12, 1960, p. 164-165; L. Șăineanu, *Influența orientală asupra limbii și culturii române*, București, 1900.

⁴⁰ D. N. Busuioc von Hasselbach, *op.cit.*, p. 28.

⁴¹ B. Köpeczi, *Histoire de la Transylvanie*, p. 172.

⁴² Legătura acestei zone cu spațiul bizantin este susținută și de descoperirile monetare de la Cristești / jud. Mureș databile în perioada din a doua jumătate a sec. al XII și până în primii ani ai secolului al XIII-lea. A. M. Velter, *op.cit.*, p. 289.

ungar la mijlocul secolului al XII-lea. Prin urmare localitățile Tălmaci, Tălmăcel, Culpin și alte localități ce conțin elementul *beșineu*, din zona cuprinsă între Mureș și Olt aparțin unor grupuri de pecenegi și se integrează perfect în sistemul de protecție a graniței sudice a Transilvaniei.

Evoluția comunităților de pecenegi din Transilvania este indisolubil legată de raportul lor cu regatul maghiar, raport care s-a acutizat spre sfârșitul secolului al XI-lea, când puterea militară a pecenegilor a fost dizolvată în cea mai mare parte și regalitatea arpadiană a trecut la punerea în practică a procesului de stabilire a granițelor regatului pe linia Carpaților. Rolul militar jucat de pecenegi în zona de sud a Transilvaniei poate fi dedus din analiza microzonelor unde apar toponime de origine turc. Poziția așezărilor Arpașu, Șercaia și Ucea, situate de-a lungul drumului din stânga Oltului, drum ce traversa râul în dreptul localității Avrig, permițând locuitorilor așezării să exercite un control permanent și eficient asupra acestui obiectiv, topografia prezumtivei cetăți de la Galați⁴³, ridicată pe malul nordic al Oltului, la ieșirea din valea Șaroșului, pun în evidență caracterul lor virtual strategic și permit să emitem ipoteza existenței unui sistem militar peceneg în zona central sudică a Transilvaniei. Ipoteza este susținută și de cercetările arheologice ce au pus în lumină existența unei linii de prisăci pe malul nordic al Oltului, ce nu și-ar fi avut rostul decât în cazul existenței unui pericol iminent și permanent la sud de această linie. Astfel, Țara Oltului trebuie considerată ca aparținând, cel puțin până în a doua parte a secolului al XII-lea, unui centru de putere aflat sub o dominație militară pecenegă ce avea puternice legături cu spațiul balcanic, așa cum reiese din descoperirile emisiunilor monetare și a tezaurilor bizantine de la Făgăraș, Streza-Cârțișoara (fig. 2), alături de descoperirile arheologice de la Cristian, Apoldu de Sus, (fig. 2). Atestarea, la începutul secolului al XIII-lea, a unor detașamente de români și pecenegi, recrutate și din Țara Oltului, care au participat la campania din 1210-1213, precum și a existenței acelei *silva blachorum et bissonorum*, nu reprezintă decât alte argumente în favoarea acestei ipoteze.

2. *Coloniștii germani și atribuțiile lor militare.* În cursul cuceririi Transilvaniei de către regalitatea arpadiană s-a dovedit necesară, din motive strategice și economice, o colonizare planificată mai ales a teritoriului sudic. K. Gündisch apreciază că regalității ungare i s-a părut important să stabilească în zonele prisăcilor desființate o populație aptă de luptă, dar în același timp capabilă să desțelenească pământul prin defrișare, să-l cultive prin metode noi, să facă meșteșug și comerț, iar pe deasupra să contribuie prin minerit la satisfacerea nevoilor crescânde de sare și metale prețioase⁴⁴.

Acești coloniști, numiți în documente *hospites*, au fost atrași în principal în perioada regelui Geza al II-lea (1141-1162), fiind vorba în primul rând de elemente militare și abia apoi de țărani, meșteșugari, negustori și mici nobili flamanzi și germani⁴⁵, ce s-au așezat în Zips / Slovacia și Transilvania. Totuși, pe baza descoperirilor arheologice din ultimii 12 ani se poate nuanța procesul colonizării sudului Transilvaniei, în sensul etapizării lui mai detaliate dar și al coborârii datării venirii unor elemente de colonizare încă de la începutul secolului al XII-lea, în contextul participării la cruciada a I-a. La Orăștie, cel mai vestic punct al fostului teritoriu regesc (*fundus regius*), a fost cercetată arheologic o fortificație de pământ refăcută la începutul secolului al XII-lea, în interiorul căreia a fost construită o biserică de plan circular – rotundă – și un turn poligonal, ambele din piatră și datate tot în primele decenii ale secolului al XII-lea⁴⁶. Aceasta, coroborată cu descoperirea unei rotonde la Sibiu similară cu cea de la Orăștie și alături de mențiunile documentare despre mici nobili în primele decenii ale secolului al XIII-lea⁴⁷, ar putea sugera penetrarea în regiunea Orăștie – Sibiu a unor nobili, ce și-au întemeiat mici curți feudale după modelul apusean: fortificație, donjon, capelă.

⁴³ A. Schullerus, *Die Grenzbürgen der Altlinie*, în: KVSL, XLI, 1918, 5-8, p. 118; K. Horedt, *Zur siebenbürgischen Burgenforschung*, în: SF, VI, 1941, p. 591.

⁴⁴ K. Gündisch, *Autonomie de stări și regionalitate în Ardealul medieval*, p. 42.

⁴⁵ Pe larg la Th. Năgler, *Așezarea sașilor în Transilvania*, p. 39 sq.

⁴⁶ Z. K. Pinter, *Cercetări arheologice la Orăștie*, în: BI, 3, 1995, p. 1-2.

⁴⁷ DIR, C, I, p. 199-200.

Beneficiind de rezultatele noilor cercetări arheologice și toponimice, avansăm ideea că la sfârșitul secolului al XII-lea structura defensivă a Transilvaniei era dată de fortificațiile nobiliare de mici dimensiuni, de genul curților feudale de la Orăștie⁴⁸ (Anselm de Braz?), Călnic⁴⁹ (Kelling), Sibiu⁵⁰ (villa Hermani), Gușterița (Hammersdorf), Cisnădie (villa Reutel), Roșia (villa Rothberg), Ocna Sibiului (Salzburg). Chiar dacă nu toate sunt atestate arheologic (majoritatea sunt menționate documentar), sunt tot atâtea reședințe ale *greavilor* (nobililor) veniți înainte de jumătatea secolului al XII-lea sau ca urmare a privilegiilor acordate de Geza al II-lea. Th. Năgler a intuit rolul important al acestor primi coloniști, dar nu a depășit granițele teoriei colonizării masive, "populare", în vigoare de la G. D. Teutsch. Importanța greavilor este reliefată de creșterea rolului lor politico-militar la sfârșitul secolului al XIII-lea, când devin unii dintre principalii pioni angrenați în conflictul dintre Bela al IV-lea și Ștefan "regele tânăr". Mențiunile documentare ale unor astfel de *nobili colonizatori* și identificarea unor toponime existente în Transilvania cu aceste mențiuni se constituie într-o solidă bază de lucru pentru cercetări viitoare.

Obligațiile militare ale sașilor⁵¹ au fost stipulate de foarte timpuriu printr-un document emis de cancelaria regală⁵², spre deosebire de cele ale secuilor, care nu au fost consemnate în scris decât foarte târziu. Diploma emisă de cancelaria regelui Andrei al II-lea stabilește obligațiile militare cu care sunt datori locuitorii teritoriului regesc și care se referă doar la furnizarea unui contingent de ostași, al cărui număr diferă în funcție de participarea la acțiunii în afara granițelor regatului sau la cele din interiorul acestuia.

(...) *Vor trimite cinci sute de ostași în expedițiile regale în cuprinsul granițelor regatului și peste graniță o sută, dacă regele va merge în persoană; iar dacă el va trimite pe un iobag al său în afara regatului, sau spre ajutorul unui prieten al său, sau în treburile sale proprii, ei vor fi datori a-i trimite numai cincizeci de ostași. Nci regele nu va putea să ceară mai mulți, nici ei nu vor fi datori a trimite (...)*⁵³.

Din analiza textului reiese că regele Andrei al II-lea avea nevoie de forță militară mai mare în cazul unor campanii interne și acestea nu puteau fi în 1224 decât cele împotriva Ordinului Teutonic din Țara Bârsei⁵⁴. Pe de altă parte documentul nu face nici o referire la atribuțiile sașilor în domeniul apărării granițelor ceea ce întărește presupunerea că linia de fortificații de graniță aparținea domeniului regal și se subordonau direct cancelariei regale. Nu se face nici o referire la construcția de fortificații de piatră sau de pământ și lemn, ceea ce înseamnă că dreptul acesta nu făcea parte din libertățile pe care sașii le-au obținut prin diplomă. Aceasta în condițiile în care cu 13 ani înainte regele Andrei al II-lea consemnat în diploma de danie către Teutoni că *le-am dat voie să-și ridice cetăți din lemn și orașe de lemn ca să apere regatul împotriva cumanilor*⁵⁵, consemnând de fapt principala obligație pe care o avea Ordinul Teutonic în sud-estul Transilvaniei.

⁴⁸ Cercetările arheologice întreprinse din 1992 au evidențiat existența unei fortificații de pământ cu un donjon din piatră în cursul secolului al XII-lea. Z. K. Pinter, *Cercetări arheologice la Orăștie*, în: *BI*, p. 1-2; Idem, *Rotonda de la Orăștie*, în: *In memoriam Radu Popa. Temeiuri ale civilizației românești în context european*, 2003, p. 269 sqq. În legătură cu posibila identificare a acestui nobil vezi Th. Năgler, *Așezarea sașilor în Transilvania*, p. 74-76.

⁴⁹ Th. Năgler, *Așezarea sașilor în Transilvania*, p. 218 sq.

⁵⁰ În urma cercetărilor arheologice din anul 2002 (Z. K. Pinter, I. M. Țiplic, în *CCA. Campania 2002*, p. 284-285) au fost dezvelite substructurile unei construcții de plan circular cu analogii din acest punct de vedere la Orăștie – Cetate.

⁵¹ Numele generic de *sași* nu asigură în mod automat o atribuire etnică, ci se referă în special la o categorie socială cu privilegii economice, politice și religioase. Pentru detalii vezi Th. NÄGLER, *Românii și sașii până la 1848*, p. 30 sqq; K. Gündisch, „*Saxones*” im Bergbau von Siebenbürgen, Bosnien und serbien, în: *Die deutschen in Ostmittel- und Südosteuropa. Geschichte, Wirtschaft, Recht, Sprache*, editat de G. Grim, K. Zach, München, 1996, p. 119 sq; Idem, *Autonomie de stări și regionalitate în Ardealul medieval*, în: *Transilvania și sașii ardeleni în istoriografie. Din publicațiile Asociației de Studii Transilvane Heidelberg*, Sibiu, Heidelberg, 2001, p. 43 sq.

⁵² DIR, C, I, p. 208-210; UKB, I, p. 32-35.

⁵³ DIR, C, I, p. 209.

⁵⁴ Th. Năgler, *Așezarea sașilor în Transilvania*, p. 148.

⁵⁵ DIR, C, I, p. 151.

Putem spune că în perioada secolelor XI-XII secuii și pecenegii, au reprezentat principalele comunități cu atribuții în protecția graniței de sud și sud-est a Transilvaniei, fiind componente de bază ale sistemului defensiv de tip prisacă.

Aderarea secuilor la sistemul politic patronat de Ladislau Kan, ce fusese impus de Ștefan al V-lea în perioada sa transilvană, a fost mai directă decât cea a sașilor din comitatul Sibiului. Manifestând, încă din perioada imediat următoare invaziei mongole, o puternică dorință de obținere a statutului nobiliar și a privilegiilor asociate acestuia, frunzașii secuii și-au asigurat participarea în calitate de stare distinctă la congregația generală a Transilvaniei, la sfârșitul secolului al XIII-lea. Procesul început prin atribuirea funcției de vicevoievod a unor atribuții legate de comitatele secuiești, a evoluat pe parcursul secolului al XIV-lea, în condițiile noilor orientări ale societății din regatul ungar, spre integrarea secuilor în regimul de stări ale Transilvaniei. Ca o concluzie generală referitoare la implicarea secuilor și sașilor în efortul de constituire a unei frontiere la granița de est și sud a Transilvaniei, considerăm că obligațiile fiecărui grup derivă din situații total diferite:

- în cazul secuilor este vorba de stabilirea unei colaborări încă din perioada anterioară constituirii regatului creștin și aceasta funcționa în virtutea unor cutume;

- în cazul sașilor avem de a face cu o negociere (s.n.) a raporturilor dintre ei și puterea centrală, deoarece este vorba de stabilirea unor relații între autoritatea centrală și grupul etnic chemat de aceeași autoritate din motive economice în principal.

În esență, secuii au avut întotdeauna obligații pur militare în raport cu regalitatea ungară sau curtea voievodală transilvană, în timp ce sașii aveau obligații militare indirecte și rezultate din raportul vasalic stabilit pe baza diplomei andreene din 1224, ce reglementa în principal obligațiile economice și politice față de curtea regală în contextul luptei dintre aceasta și marea nobilimii din regat.

List of illustrations

Map I. The Sekler and German fortifications from south of Transylvania

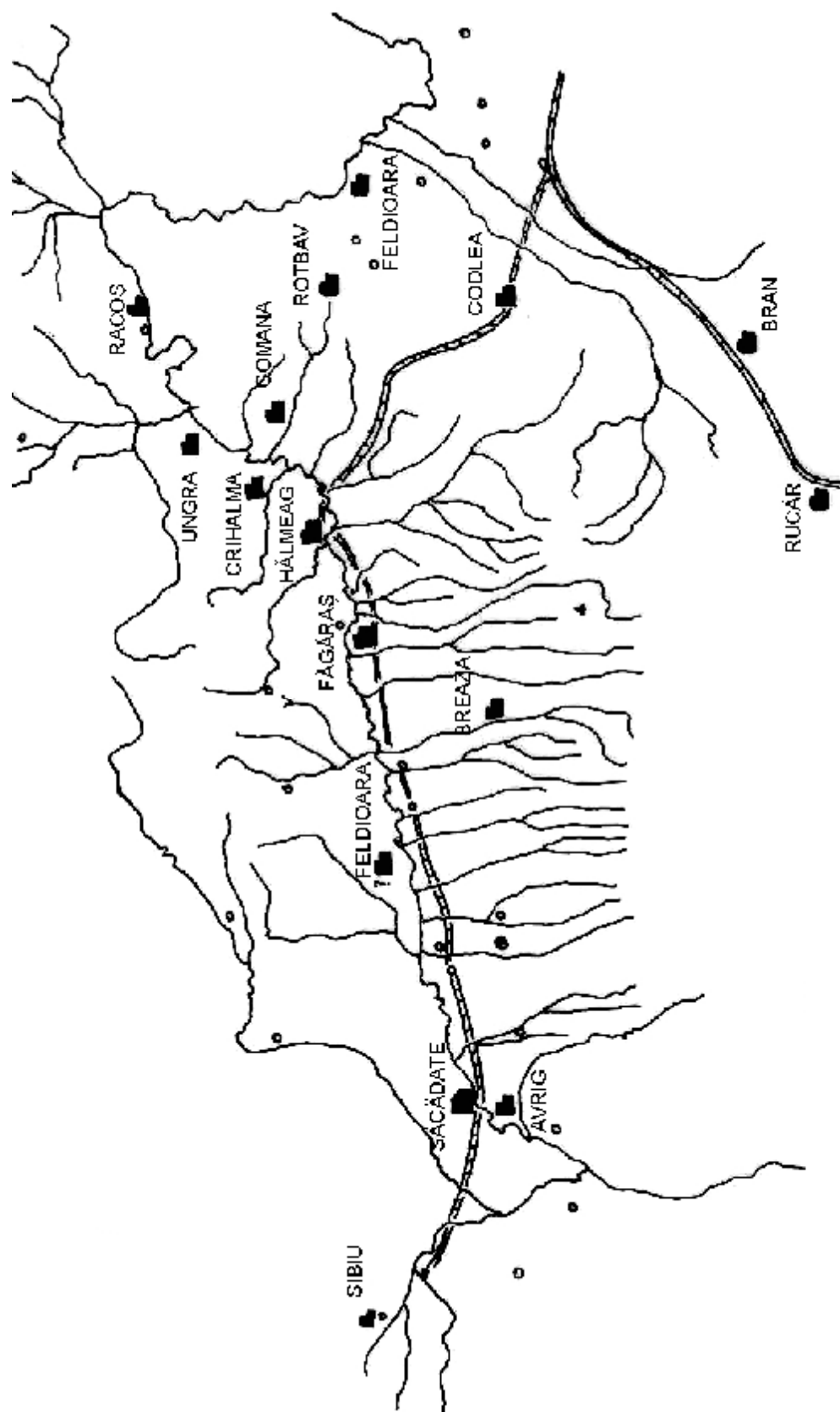
Map II. The *prisaka* lines from Hungary and Transylvania / after Fodor

Map III. The region of colonization of German population / after Năgler

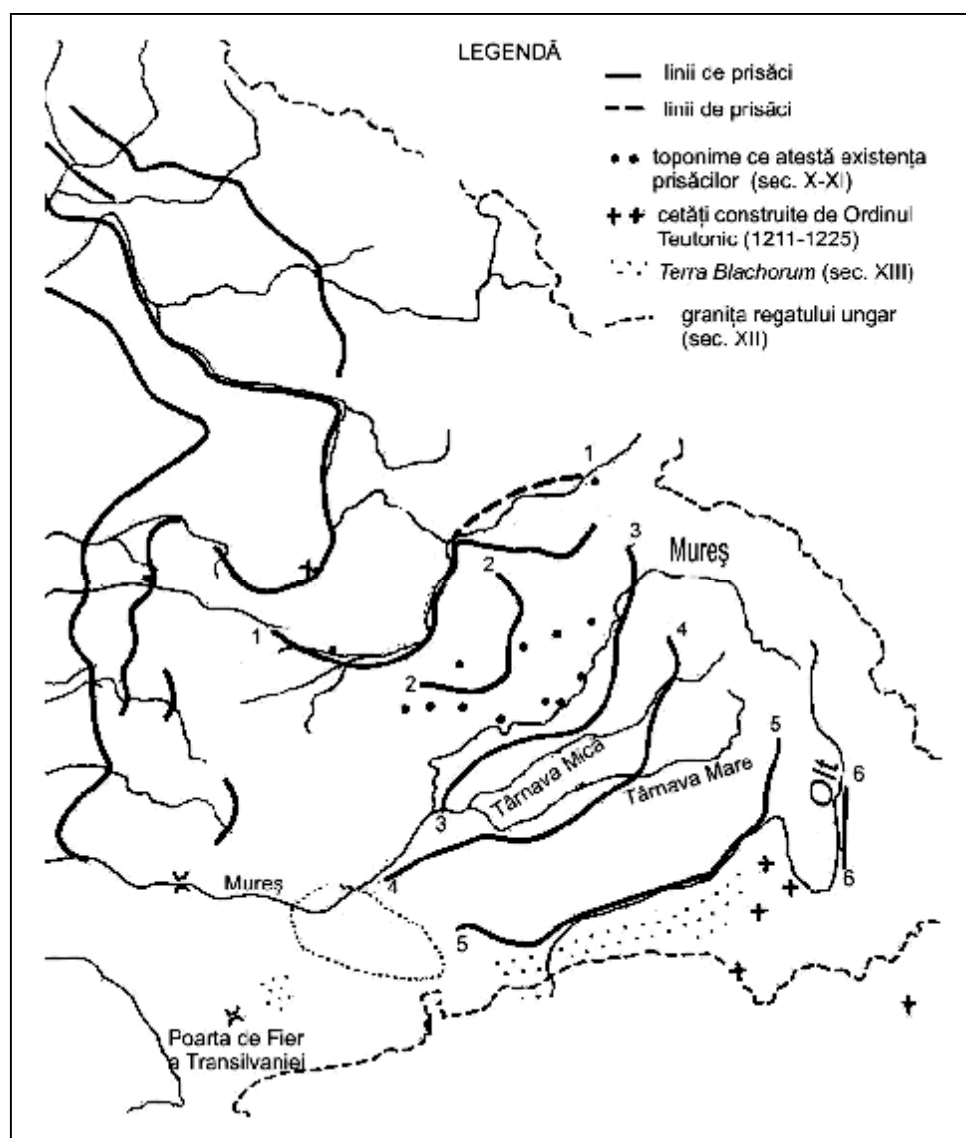
Map IV. The region of coloniyation of Sekler population and the region ruled by Petschenegs

Ill. 1. Potery discovered to Apoldu de Sus – Curtea Velii și Cristian: 1-2 Apoldu de Sus; 3 – Cristian / after Năgler

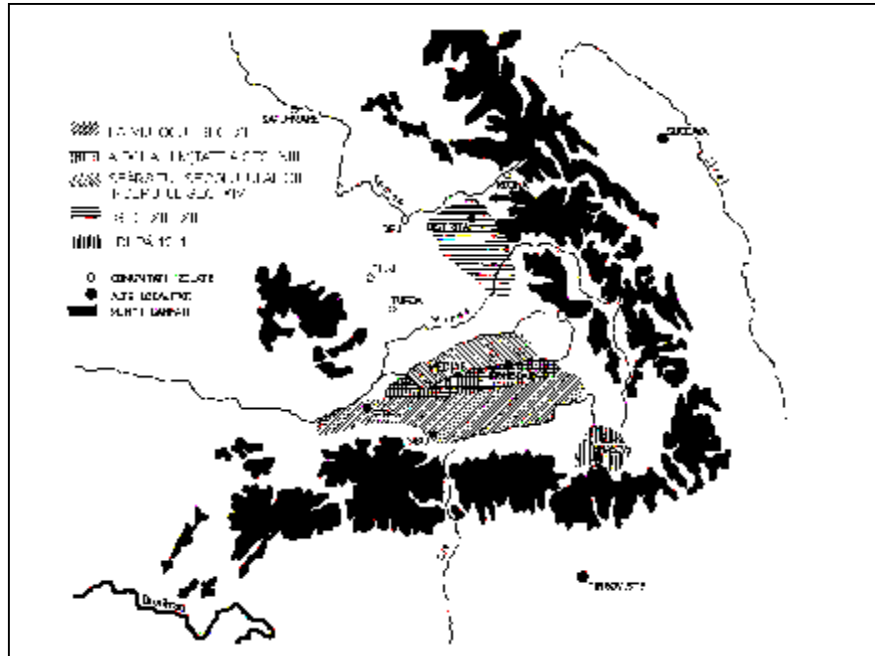
Ill. 2. Neckless discovered to Streza-Cârțișoara / after Năgler

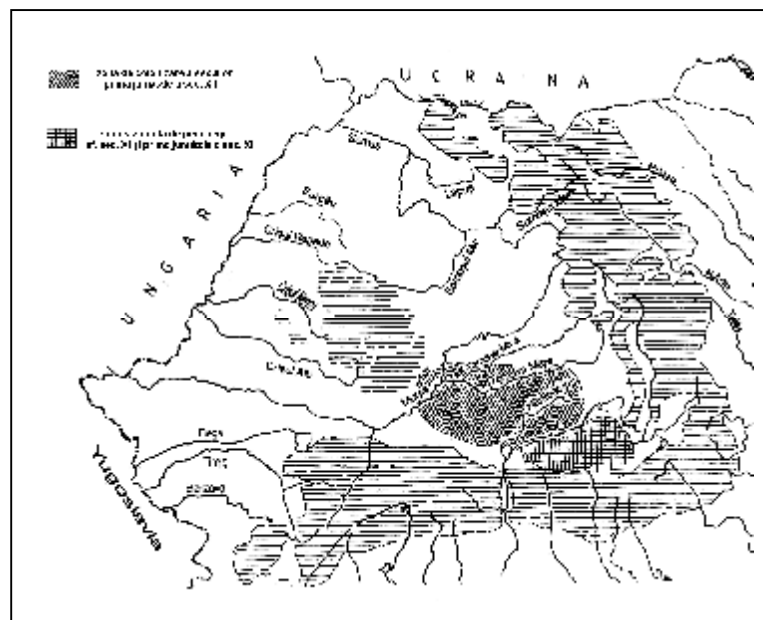
Harta I. Fortificații aparținând seculilor și sașilor

Harta II. Liniile de prisăci din Ungaria și Transilvania
- după Fodor

Harta III. Zonele de colonizare a populației germane
(după Th. Nögler)

Harta IV. Zona de colonizare a secuilor
și teritoriul stăpânit de pecenegi – sec. XI-XII

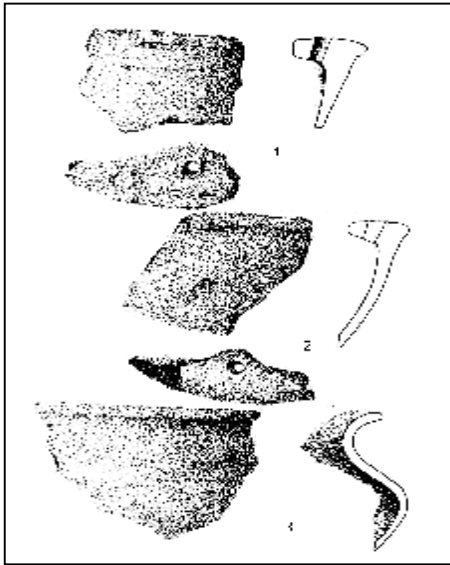

Fig. 1. Ceramică descoperită la Apoldu de Sus – Curtea Velii și Cristian / Sibiu – după Th. Năgler
1-2 Apoldu de Sus; 3 - Cristian

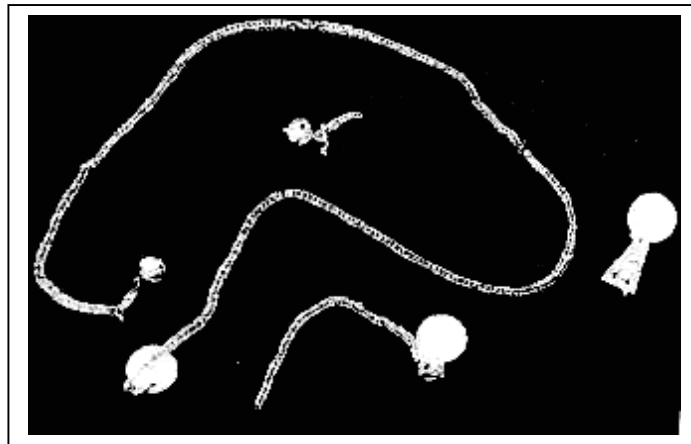

Fig. 2. Lănțișor de argint din tezaurul de la Streza – Cârțișoara – după Th. Năgler